

İktisadi Kalkınma ve İdeolojiler

«İktisadi Kalkınma ve İdeolojiler» adlı yazısında, M. Rodinson'un İslamiyet ve Kapitalizm adlı ünlü kitabının geniş bir özetlemesini yapan C. Meriç, Marksist bir yazar değil. Ülkemizde geçerli ayrıma göre «sağcı». Fakat, Marksizme karşı tavriyla, düşünsel oluşumuyla, entellektüel kapasitesi ve yaklaşımıyla, üslubu ile tipik «sağcı aydın»larımızdan çok farklı bir kişilik.

Marksizm hakkında geniş bir bilgisi var ve tutumu «düşmanca» değil. Gençlik döneminde, 1940 öncesinde Marksizmi benimsemiş, tutuklanmış, mahkemede Marksist olduğunu söylemiş ve bu yüzden hapis yatmış bir kişi. Denemelerinin bir bölümünü topladığı «Mağaradakiler» adlı kitabının son bölümünde ilgiye değer düşünsel oluşumunun başlıca evrelerini anlatır. Dinî değerlerden, «Bu haksızlıklar dünyası, şuurlu bir tanrının eseri olamazdı» diyerek uzaklaşıp, Türkçülüğe geçiyor. Ama onun da «kabusu dönen bir şövenizm rüyası» olduğunu anlayarak uzaklaşıyor. Sosyalizmle, Marksizmle tanışıyor. Sonra 1940 kuşağı aydınlarına uygulanan o amansız terör altında geçen yıllar. C. Meriç bu arada yalnızca Marksizmden değil, Avrupa merkezli entellektüel evrenden de uzaklaşıp, Hint mistizmine, onunla «Doğu»nun kültür dünyasına yöneliyor. 1960 başlarında, bütün bu uzun seferden sonra «bu ülkenin tarihsel-kültürel değerlerine dönüyor. Bu, bilinen bir noktaya yeniden dönüş, hele çaresizlikle dönüş değil. C. Meriç için bu, nihayet keşfedilmiş doğrudur. O, yıllar süren hummalı arayışının nedeni olan sorunun cevaplandırılacağı zemini, cevabın köşe taşlarını burada bulduğu kanısındadır. Ona göre, en olgun ifadesini, yükseliş çağındaki «Osmanlı-Türk devleti»nde bulan bu tarihsel-kültürel değerler, bize «bu ülke»nin değişmez özünü, temel alınması ve korunması gereken niteliğini gösterir. «Bu ülke», karşılaştığı her soruna, bu değerlerinden yola çıkarak çözüm aramalıdır. Koşullar değişir, yeni biçimlenmelere gerek duyulabilir. «Bu ülke»nin, milletin hayatına yeni öğeler katılabilir, yeni kurumlar eklenebilir. Ama bütün bunlar, sözkonusu değerlerin ışığında, o değerlerin daha da belirginleşmesi doğrultusunda yapılmalıdır.

C. Meriç'in kısa deneme yazıları içinde, zengin üslubu ile dile getirdiği anlayışının şu yukarıda özetlenen yaklaşımın ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Görüleceği üzere, bu yaklaşım, genel sağ düşünce çerçevesini taşmamaktadır. Gerçi o, Marksizme karşı tavriyla, İslamiyet ve Marksizmin değerler planında yaklaşık noktaları olduğunu onaylayan anlayışı ile bu çerçevenin tipik temsilcilerinden hayli ayrısı bir konumdadır. Ama belirtmeliyiz ki, bu anlayış sözü edilen sağ düşünce ile kesinlikle çelişmez. Türkiye'deki sağ düşüncenin tipik temsilcileri, C. Meriç ve o düşüncedekilere, gerek Marksizme karşı düşmanca olmayan tutumundan dolayı, gerekse bu tutumunun bir ürünü olarak M. Rodinson'un görüşlerini onaylamasından dolayı şüphe ile bakabilir ve ondan daha da uzak durabilirler. Bu yalnızca onların kendi sağ düşünce sistemlerinin çıkış noktalarını unutmuş olduklarını ve ayrıca C. Meriç'in anlattıklarını kavramaktan yoksun oluşlarını gösterir.

Çünkü C. Meriç Marksizme karşı olumlu denilen bir tutum alırken, asıl olarak iki noktayı gözetir. İki Marksizmin Kapitalizmi kökten eleştirmiş ve onun sömürüye dayalı bir sistem olduğunu açıkça göstermiş olmasıdır. C. Meriç için bunun önemi Kapitalizm ile «Batı»nın ayrı düşünülemez oluşu. Dolayısıyla Marksizm «Batı»yı bütün çıplaklığıyla teşhir etmiş olmaktadır. Sözü ettiğimiz tarihi sağ düşünce için bu çok önemli. Çünkü onun tarihsel çıkış noktası ünlü «Doğu-Batı çatışması». Günümüzün sağ düşüncesi Osmanlı tarihinin son dönemlerine damgasını vuran bu çatışmada taraflardan biri olan «İslamcılık»tan kaynaklanmakta. Burada bir parantez açarak «sağ düşünce» veya sağ siyasal-kültürel alan terimini bu anlamda kullandığımızı belirtelim. Daha sonra bu kullanımın gerekçelerini açıklayacağız.

İslamcı siyasal —kültürel akım— hareket için Batı'nın bu teşhirinin büyük değeri var. C. Meriç için Marksizm «Batı»nın bu eleştirisi nedeniyle, bu eleştiri olarak, olumlu. Yani Marksizm'in kendini tanımladığı biçimiyle bir bütün olarak değil, sırf bu teşhir olarak.

Nitekim Marksizmden söz ederken öne aldığı şeyin ne olduğu açıkça görülüyor: «Anlatmıştır ki batı düşüncesi dokunulmaz bir hakikatler bütünü değildir. Her sınıfin, her milletin, her camlanın kendini korumak için uydurduğu yalanlar var. Batıdan icazet almadıkça, Batıyı tenkit edemedik. Marksizm bize bu icazeti verdi. Yani şuuru muza takılan zincirleri kırdı ve Avrupa büyüünü bozdu.»

(C. Meriç, Mağaradakiler. 1978 baskısı S. 36)

C. Meriç'in M. Rodinson'un görüşlerini ilgiye değer bulması, hatta onaylar olması da bu «Batı» sorunuyla yakından ilişkilidir. M. Rodinson «sömürü ve baskıya karşı hiç bir kavga Marksizmi ihmal edemez» derken, bir ideoloji olarak, yığınları harekete geçirecek öğelere sahip bir ideoloji olarak sunulan bir Marksizmden söz ediyor.

Böyle bu kapsamda bir «Marksizmi» C. Meriç özellikle kabule değer bulacaktır. Çünkü o sağ düşüncenin temsilcilerinden farklı olarak Osmanlı-Türk devletinin «Batı» karşısında kendi değerlerini koruyamaz hale düşüşünün bir nedenini de «bu ülke»deki «kalabalıkların, kayaya yapışan bir mıldyenin şursuzluğu ile geleneklerine sarılmış, cebin¹ ve uyusuk oluşumunda görüyor. Aydın-yöneticilerin Osmanlı-Türk devletinin yükseliş çağındaki niteliklerinde sembolleşen «kendi değerlerimiz»e sahip çıkmayarak gösterdikleri gaflet yanında, Batı toplumlarının halk yığınlarındaki dinamik görünümünden uzak olan «bu ülke»nin halk yığınlarının, «Batı» tehdidi karşısındaki uyusukluğu da önemli bir sorun. Bu durumun İslamiyet ile ilgisini görmezlikten gelmeyen C. Meriç, bu yüzden M. Rodinson'un İslamın kendi içinde köklü bir değişikliği gerçekleştirmek zorunda olduğunu vurgulayan görüşlerine yakınlık duyuyor.

Yıllar süren arayışlarından sonra nihayet ulaştığı doğru çözümü formüle ettiği cümleyi bu yazılanlar ışığında okumalıyız. Bulduğu çözümü şöyle formüle ediyor C. Meriç:

«Yığınlar Avrupalılaştırırken, aydınlar Türkleşmeli.»

Marksizm işte bu yığınları Avrupalılaştıracak ideolojidir. Ülkeyi Batı karşısındaki ezik durumundan kurtaracak, eski günlerindeki gibi üstün yapacak olan temel etmen şüphesiz aydın-yöneticilerdir. Onların «Türkleşmesi» Osmanlı-Türk değerlere sahip çıkmasıdır. Bu etmen elbetteki ideoloji olan Marksizmin sınırlarını da çizecektir. Marksizmin ideoloji olarak, bu Osmanlı-Türk değerlerine bir şeyler katması düşünülemez. Zaten, Marksizme bir ideoloji olarak kabul edilebilir bir içerik verilmekte ve ayrıca Marksizmin bu içerikten ayrı olarak «Batı düşüncesi»nin, hem de en yetkin bir biçimi olduğu da unutulmamaktadır.

Marksizmi bir takım «parçalar»a bölmek, bu parçaların içeriklerini kabul edilebilir biçimde tesbit etmek, kesinlikle kabul edilemez parçalarını da bir kenara koymak, böylece Marksizmi «işe yarar» hale getirmek, Marksizm dışı yaklaşımların doğal eğilimidir. Bundan dolayı onları suçlamak yersizdir. Asıl suç, bu yoldaki çabalarla mücadele etmeyenlerindir. Marksizmin donmuş bir anlayış yığını olarak «bütünlüğünü değil —kesinlikle aykırı bir tutum, anlayıştır bu— eleştirel, yaratıcı yöntemiyle sürekli daha yetkin bir bütünselliği hedefleyen bir dünya görüşü ve eylem olduğunu kanıtlayamayan» Marksistlerdir suç. Bu Marksistler, bunu yapamadıkları gibi Marksizmi işe yarar hale getirme çabalarını, oportünizmi pek açık bir tutumla ses çıkarmadan, dahası destekleyerek izlemişler, hatta bu arada Marksizmden böylesi işe yarar parçalar oluşturarak pazara katılmışlardır.

Günümüzde «Marksistler»in de katkısıyla bir takım ana parçalara bölünmüş —her bir parçası da kendi içinde bölümlenebilen— bir «Marksizm» var. İdeoloji olarak kabul edilebilir içeriği, ile «Marksizm»i az önce gördük. Bir öteki parça ekonomi-politik olarak Marksizmdir. Bunu da işe yarar bulanlar var. Ayrıca hayli kullanılan bir parça da «kalkınma biçimi» olarak düzenlenmiştir. «Sosyalizm»in, yöntem bilimi, felsefeyle ilgilenenler için de «Marksist yöntem» veya «diyalektik yöntem» parçası ise yararlı bulunabilir.

C. Meriç'i eleştirmeye şu anda hakkımız yok. Türkiye'de ve her yerde Marksistler, herhalde öncelikle bir takım «Marksist»lerle artık zorunluluk haline gelen kesin ayrımlarını koyup, Marksizmin bütünsel-teorik-örgütsel-pratik platformunu oluşturmadıkça, bu eleştiriyi gereğince yapabilmemiş olmayacaklardır.

¹ Yüreksiz, korkak, alçak.

Rodinson çağdaş bir ilim adamı. Hem Marksizmi tanıyor hem İslamiyeti. Üstelik bağımsız. Yani bir kilise hesabına konuşmuyor. (Bkz: Pınar, Nisan 1978, Sayı 76). «İslamiyet ve Kapitalizm» bize göre son çeyrek asırda yayımlanan kitapların en mühimi. Türkçe'ye çevrildi ama bir yankı uyandırmadı. Aydınlarımızın ne kadar bağınaz, ne kadar uyusuk, bir kelime ile düşünceye ne denli uzak olduklarını ispat eden bir delil daha.

Mısırlı sosyolog Enver Abdül Malik 1968'lerde kitabı Avrupa kamuoyuna büyük bir coşkuyla tanıyordu.

«İslamiyet, islamologların çalışma alanı. Kapitalizm ise, sosyal ilimlerin. Bu iki konuyu tek kitapta incelemek mümkün mü?

... Üç kıtadaki çalışmalar Batı'nın anlıyacağı bir dille anlatılmış değil henüz. Batı bilginlerini tedirgin eden asıl mesele şu: Üçüncü Dünya'nın tecrübeleri, fetihleri gün ışığına çıkarsa «sosyoloji»nin hali ne olacak?

... Yazar çeşitli disiplinlerde gerçek bir uzman: klasik oriyantalizm, bilhassa İslam ve Sami alanları; Avrupa'nın tarih mirası; Batı sosyalizmi ile Orta-Doğu'daki millî akımlar arasındaki münasebetler; realiteyi inceden inceye araştıran sosyolojik bir muhayyile; Marksizmi derinlemesine tanıyış. Rodinson'un Marksizm karşısındaki tutumu kelimenin gerçek anlamı ile eleştirici. Konuyu önceden biliniyormuş gibi kabul etmiyor. Olasılıkları bir bir araştırıyor. Kurumlaşmış Marksizme iltifat etmiyor. Yeni gelişmelerden de alabildiğine faydalanıyor. Kurumlaşmış Marksizme düşmanlığı «düşüncenin gelişmesine engel olduğundan». Aslında Marksizmin bütünlüğüne inanmıyor. Ona göre Marksist düşüncede felsefi bir yöneliş, sosyolojik tezler, ideolojik bir yan var. İslam ve Kapitalizm baştan sona Marks'ın ortaya çıkardığı büyük sosyolojik tezlere dayanıyor.

... Kitapta ele alınan problem, bir dünya dini ve bir ideoloji olarak İslam'la —Kapitalizmin doğuş ve yükseliş döneminde— İslam ülkelerindeki sosyal değişimler arasındaki münasebetler. Ama yazarın daha geniş hedefleri var: Kapitalizmin Doğu'da ve Batı'da yükselişini karşılaştırmalı olarak incelemek, insan ilimleri dediğimiz bütünlük ve sosyal felsefenin bir metodolojisini yapmak. Bu sosyal felsefenin merkezinde ideoloji ile toplum ilişkileri yer alır. Rodinson'un önemli katkısı bu ilişkileri aydınlatmak. ... İdeoloji ve teoriyi karıştırmayalım. Teori, ilmi araştırmalardan kalkar ve genel problemler planında sonuçlara varır. İdeoloji ile düzey, yani felsefi durak bakımından farklıdır. Her araştırmanın temelinde felsefi ön yargılar yatar. Marks'ın da öyle. Ama Marks'ın eserlerinde çok mühim bir bilgi yekünü var, ön yargılarına bakmadan bu

bilgilere eğilmek kabil ve lüzumlu. Rodinson'un başlıca katkısı ideoloji kavramını tarihte ve kullanışta kendini gösteriyor. Yaklaşımı genel olarak Mannheim'inkine benzemektedir: «Bence Marksist ideoloji, Marks ve Marksçı gelenek tarafından ön plana çıkarılan değerlerin bütünüdür. Bu değerleri tatbikatta hayasızca çiğneyen Marksçılar bile överler. Hakikatte Marks'a da ait değildir doğrudan doğruya. Daha 18. yüzyılda liberal ve insanıyetçi ideoloji tarafından ileri sürülen evrensel değerlerdir bunlar. Köklerini ahlaki, felsefi ve kısmen dini uzun bir geleneğe dayarlar. Bu değerlere sadık kalıyorum» diyor Rodinson.

... Sosyologlarla filozoflar kitabın adına bakarak aldanabilirler. Rodinson'un yapmak istediği Marksizmin ışığında ideolojilerin karşılaştırmalı bir sosyolojisini kurmak. Şimdiye kadar hiçbir kitap bu konuyu ciddi olarak ele almamış, ideolojilerin karşılaştırmalı bir sosyolojisini kurmaya teşebbüs etmemiştir. «İslamiyet ve Kapitalizm»in metodoloji bakımından önemli bir yönü de, belli bir problemi, hudutları iyi çizilmiş bir çerçeveye oturtulmuş bir medeniyeti ele alması. Nazarı inşa bu temel üzerinde yapıyor. Başka bir deyişle yaklaşım gerçekten bilimsel. Çalışacaklar için iyi bir örnek.» (Bkz: Enver Abdül Malik, L'Homme et la Société, No. 7, 1968, s. 115).

«İslamiyet ve Kapitalizm» özetlenmesi güç bir kitap. Konuya şöyle bir dokunacağız.

Üçüncü Dünya'nın ortak amacı bir an önce sınıf dünyanın saflarına katılmak, diyor Rodinson. Kapitalist sınıf dünyanın, sosyalist sınıf dünyanın. Veya her iki tarzi kaynaştırarak sanayileşmek. Hangi yollardan gidilecek bu hedefe? Mazinin hangi değerlerini feda etmek gerekecek? Kapitalizm, sosyalizm, millet, din... bütün bu kavramlar birbirleriyle nasıl uzlaşacak?

Müslüman yazarlara göre İslamiyet hiçbir ilerlemeye mani değildir. Müslümanlar modern iktisat metodlarını pekala uygulayabilirler. İslamiyet sosyal adalete dayanmaktadır. Yani Kapitalizme de açıktır, Sosyalizme de. Rodinson da aşağı yukarı aynı görüşü paylaşır. Weber'in göklere çıkardığı Batı Rasyonalitesine de, ATÜT'ün efsanesine de itibar etmez. Doğu'nun sanayileşmesine engel olan, Avrupa'nın daha önce Kapitalizmi kurmuş olması. Tabii bu önceliğin birçok sebepleri var: coğrafi, tarihi sebepler. Kapitalist fetihler olmasa, müslüman toplumlar Avrupa ve Amerika gibi Kapitalist bir formasyon vücuda getirebilirler miydi? Belki evet, belki hayır. Bu toplumlar temel yapıları sahiptiler. Belli bir konjonktürde bazı gelişmeler meydana gelse, bu yapılar Batı Kapitalizmine benzer bir Kapitalizm doğurabilir. Ama Avrupa'nın taarruzu sırasında bunlar yoktu. Bunun için de Kapitalizm dışarıdan geldi. Avrupa Kapitalizmi gözle görülecek kadar üstün-

dü. Ona ya boyun eğilecek, ya intibak edilecekti. Ya teslimiyet, ya taklit. Taklit gücü. Çünkü: a) iç yapılar elverişli değildi, b) Doğu toplumlarının karar muhtariyeti yoktu. Kapitalistleşme ister istemez Batı hakimiyetinin tehditkâr gölgesi altında olacaktı. Birçok yerli yönetici ve aydınlar uzun zaman bu çıkmazdan kurtulmaya çalıştılar. Ama boşuna. Kur'an'a dayalı bir iktisat düzeni kurulamaz mıydı? Hayır. Mehmet Ali'nin de, Mustafa Kemal'in de devletçiliği ciddi bir fayda sağlamadı. Rodinson'a göre tek çıkar yol: Sosyalist model.

İslam dünyası bugün çok daha geniş bir hürriyet içindedir. Şüphesiz ki sınırlı bir hürriyet. Zira yöneticiler herhangi bir seçim yaparken yönettikleri farz olunan kalabalıkların eğilimlerine uymak zorundadırlar. Baskıya ve sefaletle tevek-külle boyun eğen yığınlar, bir de baktılar ki, daha büyük bir refah, daha büyük bir hürriyet içinde yaşayan toplumlar var. Kendileri de aynı yönde ilerlemek istiyorlar. İlk amaç: nisbi bir refah. Sanayileşmiş toplumun en yaygın, en çekici örnekleri Avrupa, Amerika ve Sovyet modelleri. Demek ki, her ülke iki yoldan birini seçecek: a) sanayi toplumlarının iktisadî baskısı altına girmek (ekonomik bağılılık ister istemez gizli veya açık bir siyasi bağılılığa yol açar), b) sanayi toplumu olmak. Kısaca, sanayileşmek her ülkenin amacı. Sanayileşmenin de iki yolu var: Kapitalizm ve Sosyalizm.

Sanayileşmeyi ya serbest kapitalist gruplar (özel teşebbüs), ya devlet, yahut devletin denetimi altındaki kişiler gerçekleştirecektir. Sanayileşme ilerlediği zaman, belli başlı ekonomik tercihler ya serbest kapitalistler tarafından, ya devlet, yahut da devletin himayesi (veya denetimi) altında sermayesi olmayan ferdî gruplar tarafından yapılır.

Kapitalist teşebbüslerin, devlet teşebbüslerinin, devlet tarafından korunan ferdî teşebbüslerin oranı konusunda sayısız çeşitlenmeler düşünülebilir. Global ekonominin gelişmesinde temel mesele şu: serbest kapitalistler, devlete, iradelerini, belli başlı ekonomik tercihlerini hangi ölçüde kabul ettirebiliyorlar? Unutulmasın ki, ekonomik sistemin kaderi herşeyden önce bu kesimlerin (sektör) iktisadî faaliyetteki paylarına ve daha çok iktidar üzerindeki nüfuzlarına bağlıdır. Başka bir deyişle, ağır basan, özel teşebbüs müdür, devlet mi?

Demek ki Müslüman veya Hıristiyan, Katolik veya Protestan, Fransız veya Alman, Arap yahut Türk, Diyonizoscu veya Apolloncu bir iktisat yoktur. Bütün bunlar olsa olsa temel ekonomik tercihlerin yüzeyde kalan boyalarıdır. Millî özellikler sistemlerin işleme tarzına dikkate layık bazı değişiklikler getirebilir. Ama tek başlarına sistemlerin esas temelini değiştiremezler.

Kapitalist tercihin, normal olarak, çöştürücü bir ideolojiye ihtiyacı yoktur. Kapitalist için kâr vazgeçilmez fakat kâfi bir saiktir. Kitleye gelince ona fikri sorulmaz. Şüphesiz ki, toplumda bazı

zümrelerin kâr peşinde koşması belli bir zihniyetin varlığına bağlıdır. Her toplumda böyle bir zihniyet yoktur. Kapitalist zihniyet bir olgudur, çeşitli yönleri olan bir olgu. Ama Orta Çağ'ın Venedikli veya Cenovalı bezirgânlarında, Rönesans'ın Amsterdamlı armatör ve bankacılarında, 18. asır İngiltere'sinin sanayi devrimi öncülerinde, emperyalist çağın finans magnalarında, günümüzün Amerikan businessmenlerinde aynı hummalı kâr hırsını görüyoruz. Hepsisi de hayatlarını bir keşiş zühdüyle bu gayeye adanmışlardır. Bu tutkuyu tanımayan bir ülkede, bankalar, fabrikalar, tezgâhlar kurmak ve halka «zenginleşin» diye çağrıda bulunmak ticarî zihniyeti geliştirmeye yetmez.

Bu zihniyet, Max Weber'in iddia ettiği gibi, başka bir zihniyetten doğmamıştır. Kapitalist zihniyet bir avuç insanda vardır. Sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar bu zihniyetin belli bir anda Avrupa'da ve Amerika'da gelişmesini ve bütün topluma yayılmasını sağladı. Ayak bastıkları ülkelerdeki sermaye sahiplerinin teşebbüs zihniyetinden mahrum olduğunu ileri süren Avrupalılar, görmüyorlardı veya görmek istemiyorlardı ki, mevcut şartlar Kapitalist atılımın bütün zembereklere kırılmıştır o ülkelerde. Kaldı ki Avrupalılar girdikleri yerlerde, bazı engelleri ortadan kaldırırken, yeni yeni engellerle kalkınmayı önüyorlardı. Yabancı Kapitalizm tarafından ezilmemek, onunla rekabet edebilmek ihtimali belirince, gelenekçi zihniyetin dinî ve ahlâkî yasakların etkisi yavaş yavaş azalmakta, kanunlara bile yan çizilmekte, kapitalist kazanç hırsı yaygınlaşmakta ve sistem mukayese kabul etmez dinamizmi sayesinde nüfuz ve hakimiyetini her gün bir parça daha genişletmektedir. Japonya'da, Çin'de, Hind'de böyle olmadı mı? İslam dünyasında engeller daha büyük. Latin Amerika'da olduğu gibi, zorla kabul ettirilmiş şartlar söz konusu. Bununla beraber, aynı eğilime orada da rastlamıyor muyuz?

Zihniyet, başka bir deyişle, daha önce mevcut olan şuur, tercih içinde hiç mi rol oynamaz? Oynar tabii. Meselâ, Hind'de Brahmanistler Müslümanlardan daha büyük bir hızla ve daha önce Kapitalist maceraya atılmışlardır. Avrupa'da Katoliklerden önce Protestanlar. Ama Kapitalizmi geliştiren dinî yasak ve emirler değildir. 16. asırda Avrupa halklarının dinler arasında yaptığı tercih İncillerin, Papa, Luther ve Calvin'in mukayeseli tetkikine dayanmaz. Sosyal etkenler, hatta tali-i harp böyle bir tercihte çok daha ağır basmıştır. Mezheplere ayrılış geniş ölçüde fertlerin sosyal durumuna uyuyordu. Hind'de Brahmanist ve Müslüman toplulukların biricik farkı dinî inançları değildir. Daha önceki zihniyet, Kapitalist zihniyetin gelişmesine karşı mı koyuyor? Bu, zihniyetin kendisinden çok, toplumun sosyal şartlarına bağlıdır. Direnç ne kadar güçlü olursa olsun, Kapitalizm topluma yerleşir ve gelişmesine elverişli hukukî ve iktisadî şartlar bulursa baskı yapmaya başlar. Bu baskıya uzun zaman karşı konamaz. Tanrı ve tanrılar, yaşama kuralları, ah-

Birikim 54-55/74

lâk, muzaffer Mammon'un (servet tanrısı) karşısında yere kapanırcasına eğilirler.

Kapitalist olmayan sosyal bir çevreye kök salmağa çalışan Kapitalist yapılar Mannheim'in anlattığı anlamda ütöpik birtakım ideolojiler geliştirebilirler. Bunlar iktisadî değil siyasi ideolojilerdir. Kendi kendine gelişir kâr ekonomisi, kimse'nin yardımına ihtiyacı yoktur. Bazen bu gelişmeyi kolaylaştıracak siyasi yapılar için savaş açılır, 18.-19. asırlarda olduğu gibi (yapılar bir takım siyasi ve siyaset dışı değerlerle, içiçedir: hürriyet ve eşitlik gibi) Bazen de milliyetçi bir ideoloji çıkarır sahneye. Kapitalist gelişme bu ideolojinin vazgeçilmez bir unsuru olarak gösterilir.

Kapitalist toplumun iktisadî ideolojisi, dar anlamda ideolojik bir ideolojidir. Reeli idealleştirir ve başka bir plana aktarır. Düzenin bahtiyarlarını kendi durumlarının hakka, adalete, eşyanın mahiyetine uygun olduğuna inandırır. Nisbi bir refaha kavuşmuş olan birçok tabakalar için de yasadıkları sosyal yapı mümkün olan sosyal yapıların en mükemmelidir. İmtiyazlılar arasında bulunmayanlar bile, maddî durumları pek fena değilse, rakip modelleri fazla çekici bulmuyorlarsa, aynı duyguya kapılabilirler. Bu gibi ideolojiler daha çok Avrupa ve Amerika'da, yani sanayileşmiş ülkelerde yankılar uyandırmıştır.

Üçüncü Dünya ülkeleri başka. Çünkü Kapitalist ekonominin nimetlerinden ancak küçük bir sosyal tabaka geniş ölçüde faydalanabilir o ülkelerde. Halkların büyük çoğunluğu için —Kapitalist toplumların aşağı yukarı orta ve küçük-burjuvazisine tekabül eden tabakalar da buna dahil— ekonomik planda ana gaye sanayi toplumunun hayat seviyesine erişmektir. Üçüncü Dünya'nın birbir şekilde karşısına çıkar bu seviye farkı: sinemalar, basın, radyo, yabancı turistler. Sanayi toplumunun gerçek veya sözde ihtişamıyla gözleri kamaşan aç kitleler, yoksul memur ve müstahdemler için hürriyet ve eşitlik gibi siyasi ideolojiler çekiciliğini yitirir. Dış düşmanlar kalmadığı, Kapitalizmden yararlananların imtiyazlı durumu göze batmağa başladığı zaman sürüklenme gücünü kaybeder milliyetçi ideoloji.

Kapitalist ideolojilerin büyük bir sürüklenme kabiliyeti olmadığı, Türkiye, İran ve 1958 öncesi Irak Kırallığı'nda açıkça görülmüştür. Başta kiler, iktisadî bir gelişme içinde olduklarına inanıyorlardı. Tuttukları yol Liberal Kapitalizmin serbest faaliyeti sayesinde (devlet bu faaliyeti teşvik etmekteydi) umumî refahı da arttıracaktı. Daha sonra bu gelişmeyi Fransız tipinde (zorlayıcı olmayan) ve özel kapitalistlere çok geniş bir tercih serbestisi bırakan planlamalarla düzenlemeye çalıştılar. Onlara bu işte Batı'nın Kapitalist ülkeleri ve bilhassa Amerika yardımcı oldu. İdeolojiden vazgeçebileceklerini sandılar, hatta aşırı bir güven-sizlik duydular ideolojilere. Kitlelerde her türlü ideolojik hareket (gerici de olsa) tehlikeli görülüyordu hakim sınıflara. Irak'ta 14 Temmuz 1958 ihtilâli bu yüzden patladı. Development Board'ın

sadece iktisadî bakımdan hiç de küçümsenmeye layık olmayan planları bu yüzden yıkıldı. Üçüncü Dünya'nın bazı ülkelerinde ise iktidarı ele alacak ekipler radikal iktisadî islahata götüreceği yeni bir başlangıç üzerinde ciddi ciddi düşünüyorlar. Böyle bir islahat, kitlelerin harekete geçmesini icabettirir. Bu itibarla, halkı seferber edecek ideolojiler hazırlamaya çalışılıyor. Hızlı bir iktisadî kalkınma için bütün bir halkın işe katılması lâzım. Herkesin büyük fedakârlıklar yapması şart. Bunun için de iktisadî gelişmeden herkesin alacağı pay yeni baştan ayarlanmalıdır. Kalkınma bir zaman işi. Bu itibarla, başlangıçta imtiyazları kaldıracak yeni bir düzen vadetmek, kitleleri fedakârlığa razı etmek lâzımdır. Kısaca ideolojiye ihtiyaç var. Bu ideoloji, ister istemez üstün bir refah vadedecektir.

Sosyalist tercihin cazibesi de daha çok buradan geliyor. Sosyalist tercih, Kapitalist tercihten farklı olarak, harekete geçirici bir ideolojiye ihtiyaç gösterir. Kapitalist ekonomi, müsait bir zemin bulur bulmaz adeta otomatik olarak gelişir. Sosyalist veya devletçi ekonomide durum böyle değildir. Bu ekonominin ferde sağlayacağı kazançlar her zaman elle tutulur, gözle görülür mahiyette olmayabilir. Hatta, ilk merhalede böyle bir kazanç yoktur. Ancak uzun bir dönem sonunda kolektif menfaat seviyesinde düşünülebilir. Fertleri harekete geçirmek için maddî uyarıcılarla ideolojinin el ele vermesi gerekir.

İdeoloji daha önce mevcut zihniyete göre çok veya az kabul görür. Bu zihniyet değiştirilemez mi? Değiştirilebilir tabii. Ne var ki, bu iş zama-na ve gayrete muhtaç. Bir kelime ile, sosyalist inşaa için ideolojiye lüzum vardır. Bir millete «ha gayret, kısa bir müddet fedakârlık yap, sonra her şey düzelecek» denilebilir. Belki bu çağrıya ideal birtakım sebepler eklemeye de lüzum yoktur. Ama bunun için istenen gayretin çok büyük olmaması ve elde edilecek neticeden fedakârlığa katılanların doğrudan doğruya faydalanacaklarına inanmaları şart.

Farklı sosyal temelleri olmayan siyasi klanlar arasındaki mücadele, bir zaman için sosyal mücadelelerin yerine geçebilir. Ama çok nisbi de olsa, bir demokratlaşma başlayınca, sosyal bir sınıf sahneye çıkınca, birbiriyle çekişen klanlar bir programa dayanmak zorundadırlar. Bu program tabii olarak çeşitli sosyal grupların sahip oldukları veya olmadıkları avantajlara da dokunacaktır.

Kendini iktisadî inşaya adayan bir devre (böyle bir inşaa eski yapıların temelden doruğa alt üst olmasını gerektirir) ister istemez sınıf kavgalarına sahne olacaktır. Ama yönetici kadro, kamu yararına çalıştığını iddia ederek olayı gizlemeye kalkışmış. Belki de doğru. Yöneticiler sanayileşmenin temellerini atacak, bağımsız bir modern ülkenin alt yapısını kurmaya, her seviyede kadrolar yaratmaya, sonuç olarak, eğitimi geliştirmeye, işsizliği ve sefaleti önlemeye çalışacaklardır. Bağımsız ve güçlü olmak isteyen her ülke için bi-

Birikim 54-55/75

rer zaaf ve bağımlılık etkenidir bunlar. Ne var ki, eski yapıdan yararlananların alışkanlıkları ve çıkarları zedelenmeden bu amaca varılamaz. Demek ki, onlarla savaşmak şart. Bunun için de her iki taraf ideolojilerden faydalanacaktır. Üstelik, iktidardaki ekipler bu ekibin kumanda mevkilerine getirdiği sınıf iktidarda olmanın verdiği birtakım imtiyazlara sahip olacaktır.

Bu imtiyazlar uzun veya kısa belli bir zaman için büyük bir itirazla karşılanmayabilir. Yönetici kadro vaadlerini tutar, çoğunluğun hayat seviyesi yavaş yavaş yükselir, milletin bağlı bulunduğu ana değerler çiğnenmez, hele az veya çok sosyal bir hareketlilik sağlanırsa (dışarda kalanlar bu sayede yönetici çevreye girebileceklerdir) yönetici zümrenin imtiyazları uzun zaman çoğunluğa görevlerinden doğan meşru bir mükâfat olarak görülebilir. Zaten, böyle bir mükâfat ehliyeti olan her vatandaşa açıktır. Buna karşılık, dışarda kalan sınıflar, yönetici sınıfların faaliyeti sayesinde gittikçe yüksek bir seviyeye ulaşır, ihtiyaçları da, bu ihtiyaçları korumak imkânları da çoğalır. İmtiyazlı tabakalar —belki de kısmen ütöpik olan— bu taleplere kolay kolay evet demezler. Bunun için de yararlandıkları nimetler görevlerinden doğma bir gelir olarak değil de, bir imtiyaz ve sömürü düzeninin belirtisi olarak görülmeye başlar. Bir rekabet, bir direniş, bir kavgadır alıp yürür. Önceleri yumuşak olan bu anlaşmazlıklar, zamanla sert çatışmalara dönüşebilir. İktidar, anlaşmazlıkları birtakım ödünlerle uyutabilir, beceriksizlikler yaparak azdırabilir. Savaşlar ikinci plâna itebilir bu anlaşmazlıkları, ama yok edemez. Toplum, ister dinî bir ideolojiye, ister insanî bir ideolojiye bağlanmış olsun, durum değişmez. Ama ideolojiler daima bu mücadelelerde yerlerini alırlar.

Ancak böyle bir çevreye içinde İslâmiyetten bir ideoloji olarak faydalanmak söz konusu olabilir. Tutucu sınıflara karşı şu veya bu merhalede bir kavga etkeni olarak ele alınabilir mi? İslâmiyet, mazide, yalnız bir din, yalnız yabancılara karşı mücadelede bir sembol olarak rol oynamakla kalmamış, sınıf kavgalarında da etkili olmuştur. Yabancıya karşı kavgada bir kimlik belirtiyordu. Bir parolaydı. Yalın ve sürükleyici bir parola. Ne na'sa dayanıyordu, ne imana: «Biz Müslümanız. Şerefli bir camiayız, bizden aşağı kimselere boyun eğmemeliyiz». İslâmiyet bugün de aynı amaca hizmet edebilir, Sosyalist bir inşa uğrunda kullanılabilir mi? Çok şüpheli.

Milliyetçi ideolojiler böyle bir rol için çok daha uygun. Sosyalizm pekâlâ milletin mutluluğu ve gücü için lüzumlu bir şart olarak gösterilebilir. Oysa, dinin değerleri dünya dışıdır. Millî dinler devrinde değiliz.

Müslümanlık tutucu sınıfların işine daha çok yarayabilir. İslâmiyet tutucu sınıfların tekelinde kaldıkça, modern çağın icaplarına uymak isteyen yoksul tabakalar İslâmiyetten daha çok kopacaklardır. Böyle bir İslâm ilerici güçlerin yükselme-

sini önleyen bir set olur. Böyle bir set ayakta duramaz. 19. asırdaki Hristiyanlık gibi bir bunalım dönemine girer.

İslâmiyet ancak eşaşı bir hamle (aggiornamento) ile bunalımdan kurtulabilir. Nasıl mümkün olabilir bu? Din, gelenek ve gelenekçi ahlâk bayrağına bürünen yorumcuların karşısına gerçek müminlerin dikilmesiyle. Bu müminler faaliyetlerine yön vermek için Allaha ihtiyaç duymayan ve dogmalara yalancıkandan inanmış görünmek istemiyenlere karşı en küçük bir taassup göstermemelidirler. Kur'an'dan ve hadisten modern dünyaya uygulanabilecek değerler çıkarmalıdır. Modern dünyaya ve bilhassa imtiyazların ve sömürünün yok edilmesini isteyen halk tabakalarına uygun. Kur'an'da mevcut olmayan bir sistem aramaya kalkışmamalıdır. Sosyal ahlâk için geçerli hükümler bularak organik bir sentez gerçekleştirmelidir: İslâm değerleriyle, insanî değerler arasında bir terkip. Ümmetin fertlerine şerefli bir hayat sağlayacak olan iktisadî bir inşa, ancak böyle bir terkibe dayanabilir. İslâmiyet bu sayede, inananlara, mücadelelerinde destek olabilir.

Ne olursa olsun, İslâmiyete dayansın veya dayanmasın, İslâmın ilerici eğilimlerine bağlansın veya dayanmasın, İslâmın ilerici eğilimlerine bağlansın veya bağlanmasın, İslâmî dünyanın geleceği, uzun dönemde kavgalarla dolu olacaktır. Dünya üzerinde kavgalar dünyevî gayeler uğrunda yapılır ama fikirlerin bayrağı altında cereyan eder. İki asırdan beri Avrupa'yı sonra da bütün dünyayı büyüleyen düşünce şu: Dünyada mutlu olunabilir. Bu doğrultuda bir gelişme vardır. Sömürüden ve baskıdan kurtulmuş bir insanlık için savaşmak zahmete değer. İsteseler de, istemeseler de, milliyetçi ve dinî ideolojiler bu fikri benimsemişlerdir. Milliyetçi ideolojiler bu fikri kısıtlı olarak ve yalnız millî bir camiaya hasrederek almışlardır. Bu fikir önce milletlerüstü laik bir ideolojide geliştirilmiştir: liberal ve insanîyetçi ideoloji. En sürükleyici örnek Fransız Jakobinizmi. Bugün de böyle bir ideoloji doğabilir. Ne var ki, bu ideoloji para babalarının ve bilhassa Amerikan big bisnislerinin ve Avrupa'nın hakimiyetini maskeleyen için kullanılmıştır. Ekonomik yapıların tepeden tırnağa değiştirilmesi için pek işe yaramaz.

Marksist ideoloji ise bütün çarpıtmalara rağmen, modern dünyada din dışı ve sürükleyici bir ideoloji olarak son derece mükemmeldir. Milyonlarca insanı hayatlarını hiçe sayarak kavgaya sürüklemiştir. Marks'ın ve Marksistlerin geliştirdiği sosyolojik kavramlar ve ilmi keşifler, sömürünün ve baskının altına gizlendiği bütün aldatmacaların maskesini sıyrılmıştır. Sömürü ve baskıya karşı yapılacak hiçbir kavga Marksizmi ihmal edemez. İster yeni terkiplere katılsın, ister olduğu gibi alınsın, modern Promete veya Arşimed'in dünyayı yerinden oynatacağı manivela Marksizmdir. Dar-ül-İslâm'ın kavimleri de yöneticileri de bu hakikate eğilmek zorundadırlar. İnşallah hergün yeni baştan

Birikim 54-55/76

ortaya atılan ideologların, şarlatanların, sömürücülerin sayısız aldatmacalarından yüz çevirirler de, hakikate aydınlığa yönelirler. İsa: «Hakikati tanı-

yacaksınız, hakikat sizi hürriyete kavuşturacak» diyordu. Kur'an da «Zan ile Yakın hasıl olmaz» diyor.

¹ «İslâmiyet ve Kapitalizm», Rodinson'dan çeviren: Orhan Suda, Hürriyet Yayınları, 2. baskı, 1978.

* Sanmak doğru bilginin yerini tutmaz, sanıyla yetinmeyin doğru bilgiye varmaya çalışın anlamında.

Birikim 54-55/77

EROL ÇANKAYA

CEHENNEM BİZİZ

Şiirler

BİLGİ YAYINEVİ